

Vilém Vlach: autor prvního česky psaného „prodomu“ fauny drobných motýlů Čech, který nikdy nevyšel

Jan Šumpich

*Národní muzeum, Entomologické oddělení, Cirkusová 1740, 193 00 Praha 9;
jansumpich@seznam.cz*

Šumpich J., 2019: Vilém Vlach: autor prvního česky psaného „prodomu“ fauny drobných motýlů Čech, který nikdy nevyšel. – Journal of the National Museum (Prague), Natural History Series 188: 187–192.

Vilém Vlach (*31. 1. 1875, †9. 5. 1959; obr. 1 a 2) patřil k nejvýznamnějším lepidopterologům první poloviny 20. století, jejichž stěžejním zájmem byli drobní motýli (Microlepidoptera). Narodil se v rodině pláteníka jako třetí ze šesti dětí ve Zbečnicku ve východních Čechách (dnes součást Hronova), kde prožil rané dětství. Mládí a produktivní věk pak strávil v Plzni. Tíhnul k přírodním vědám, které po maturitě studoval na Českém vysokém učení technickém v Praze, kde skládal zkoušky u tehdejších věhlasných profesorů (Čelakovský, Vejdovský a další). Po čtyřech úspěšně absolvovaných semestrech (včetně státní zkoušky z chemie složené v r. 1896) však musel z finančních důvodů (měl dva bratry a tři sestry) studia ukončit a jako středoškolský profesor odešel učit chemii a zbožiznalství na obchodní akademii do Plzně. Spolu se ženou Bety vychovává dceru Olgu. V roce 1932 odchází kvůli zdravotním problémům s páteří do předčasného důchodu, v němž se téměř po 27 let mohl plně věnovat své entomologické zálibě. Na penzi se rozhodl odstěhovat s rodinou do Prahy, protože okolí Plzně již měl lepidopterologicky dostatečně prozkoumané, zatímco přírodně atraktivní okolí Prahy s mnoha xerotemnými lokalitami ho velmi lákalo.

Zájem o motýly v životě V. Vlacha výrazně dominoval. Entomologicky nejvíce aktivní byl zejména



Obr. 1 a 2. Prof. Vilém Vlach na dobových fotografiích z přelomu 19. a 20. století (vlevo) a 20.–30. let 20. století.

za svého pobytu v Praze, kdy navazoval řadu kontaktů se zahraničními uznávanými specialisty na drobné motýly. S nimi si vyměňoval nejen své zkušenosti, ale i sbírkový materiál. Jeho sbírku drobných motýlů obohatili o řadu vzácných druhů včetně typového materiálu zejména rakouský entomolog Josef Klimesch nebo německý expert Hans Georg Amsel. Na počest V. Vlacha popsal další z entomologických velikánů té doby, polský autor Sergiusz Toll nový druh motýla – *Coleophora vlachi* Toll, 1953 (v současné době synonymum druhu *C. ramosella* Zeller, 1849). V. Vlach dokázal podněcovat zájem o přírodu i u mladé generace přírodovědců, nikoliv jen u budoucích entomologů.

Chodili za ním tehdy začínající entomologové jako např. Rudolf Schwarz nebo Jan Patočka, pozdější uznávaní specialisté. Působením na budoucího významného zoologa Vladimíra Šilhavého nepochybně přispěl k jeho kariéře opilionologa (specialista na sekáče), který dosáhl světového formátu a který 20 let po smrti V. Vlacha popsal nový rod sekáče na jeho počest (*Vlachiolus* Šilhavý, 1979). Zevrubný životopis V. Vlacha podal při příležitosti jeho úmrtí Rudolf Schwarz (Schwarz 1960) a později též Zdeněk Kolečka (Kolečka 1995).

Na začátku své kariéry V. Vlach sbíral i velké motýly, tato část sbírky však údajně nedosahovala nijak vysoké vědecké hodnoty (Schwarz 1960). Výměnou tyto motýly přešli do vlastnictví pražského lepidopterologa Arnošta Silbernagela, jehož sbírka se později stala majetkem Národního muzea v Praze. Přestože motýli V. Vlacha byli vzorně vypreparováni, pro A. Silbernagela (jehož sbírka je i na současné poměry mimořádně hodnotná) zřejmě nepředstavovali zvlášť vysoký přínos a A. Silbernagel je zřejmě využil k další výměně. Svědčí o tom fakt, že Vlachovi motýli jsou v Silbernagelově sbírce zastoupeni velmi sporadicky, resp. v ní prakticky chybí. Výjimkou jsou například dva exempláře velmi vzácné píďalky *Alcis jubata* (Thunberg, 1788) sbírané v Německu a několik málo dalších dokladů, též převážně velmi vzácných druhů.

Během života v Praze se V. Vlach již téměř výhradně věnoval studiu a sběru drobných motýlů. Byl talentovaným pozorovatelem jejich životních projevů a znamenitým chovatelem. V tomto ohledu navázal na svou předchozí činnost, kdy sbíral a úspěšně choval množství velkých druhů motýlů a v důsledku čehož vybudoval i hodnotnou sbírku preparátů housenek (v současnosti uložena v Západočeském muzeu v Plzni). V. Vlach byl neobyčejný „perfekcionista“, díky čemuž se jeho sbírka drobných motýlů vyznačuje i mimořádnou estetickou hodnotou. Motýli jsou vzorně vypreparováni, k řadě sbírkových dokladů z rodu *Coleophora* Hübner, 1822 je připojen i vak, v němž je zachována exuvie kukly, a který je druhově charakteristický. V. Vlach nevytvářel velké („dlouhé“) série od jednoho druhu, naopak většina druhů motýlů je v jeho sbírce zastoupena pouze 1–4 jedinci, jen výjimečně více. Proto je sbírka kvantitativně nevelká, zahrnuje cca 4–5 tisíc jedinců, o to více je však cenná z pohledu druhového zastoupení (obr. 3). Uložena je v Národním muzeu.

Za svůj život V. Vlach napsal 44 různě zaměřených prací, převážně menšího rozsahu (bibliografie viz Schwarz 1960). Pro českou faunistiku mají zvlášť velký přínos příspěvky, ve kte-

Box 1: Život V. Vlacha – důchodce

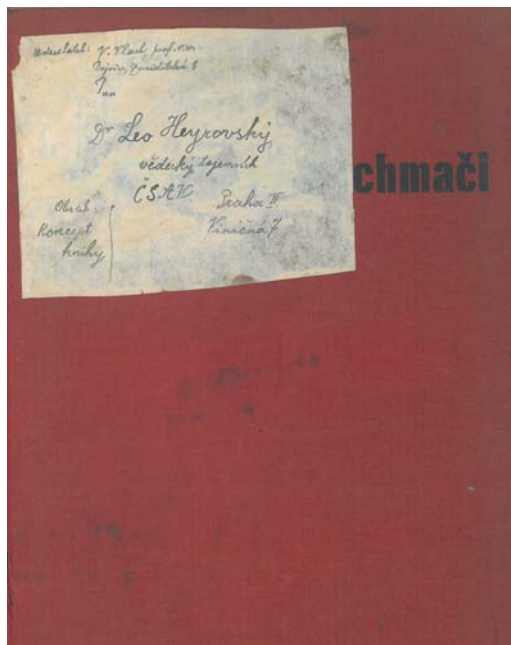
Měsíční důchod V. Vlacha byl vyměřen na 3 000 Kč, což byla na tehdejší dobu velmi vysoká částka (dělnický plat se v té době pohyboval okolo 900–1000 Kč měsíčně). S takovým důchodem mohl V. Vlach zajistit slušné živobytí pro tříčlennou rodinu, vydržovat si prostorný byt v činžovním domě s ústředním topením v Praze-Dejvicích a v létě, kdy byla rodina na letním bytě, svěřit byt posluhovačce, která jej celý „vygruntovala“ včetně vymalování. Jeho manželka přitom nikdy nemusela do zaměstnání. Horší časy nastaly po měnové reformě v roce 1953, kdy se Vlachův důchod radikálně snížil na pouhých 600 Kčs, což s sebou nutně muselo přinést razantní uskrovnění v pokročilém stáří. Právě tato nová situace přiměla V. Vlacha prodat svou sbírku motýlů Národním muzeu. Za ni obdržel 5 000 Kčs, což s ohledem na výši jeho důchodu znamenalo v té době značný obnos a jeho rozhodnutí sbírku motýlů prodat se tak jeví jako naprosto pochopitelné a pravděpodobně také nezbytný krok.

rých V. Vlach publikoval své nálezy vzácných druhů a druhů, které do té doby nebyly z území Čech známy. Veškeré Vlachovy nálezy pořízené do roku 1929 resp. 1933 zahrnuli do svých stěžejních děl němečtí lepidopterologové působící v Čechách, Jacob Sterneck a Friedrich Zimmermann (Sterneck 1929, Sterneck & Zimmermann 1933), přičemž ani zde autoři neopomněli zmínit vzornou preparaci Vlachových motýlů. Obě tyto knihy se pro další desítky staly základem faunistiky motýlů Čech a dodnes patří k stěžejním pramenům k výskytu motýlů v Čechách. Jakoby vydání obou knih, a zejména té druhé, věnované drobným motýlům, „namotivovalo“ V. Vlacha k zintenzivnění své práce, a snad i přispělo k jeho takřka výhradnímu nasměrování na studium drobných motýlů. Po roce 1933 V. Vlach vydává většinu svých faunistických prací, ale dále se věnuje i ekologii motýlů a tzv. motýlím škůdcům. Vyvrcholením úsilí na poli taxonomie byl popis nového druhu – pouzdrovníčka *Coleophora klimeschi* Vlach, 1942 (dnes synonymum *C. versurella* Zeller, 1849). Není divu, že V. Vlach v průběhu let stále častěji myslí na zúročení svých celoživotních zkušeností a počátkem 50. let 20. století (ne-li dříve) začne pracovat na svém životním díle „Seznam drobných motýlů (microlepidopter) Čech doplněný údaji ekologickými a biologickými“. Toto dílo V. Vlach dokončil v roce 1956 a k tisku jej nabídl Československé společnosti entomologické (ČSE) na podzim v roce 1958. Bohužel dílo nebylo nikdy zveřejněno, na čemž se jistě výrazně podepsal velmi špatný zdravotní stav autora v té době a zejména pak jeho úmrtí na jaře následujícího roku. Určité úskalí mohla způsobovat i skutečnost, že poměrně dlouhý rukopis byl psán ručně a pro V. Vlacha zřejmě bylo složité najít někoho, kdo by text přepsal na psacím stroji (obr. 5 a 6); v té době již bylo předávání odborných rukopisů napsaných na psacím stroji běžným a ze strany redakcí navíc i očekávaným standardem.

V roce 2014 došlo k úplnému přestěhování Entomologického oddělení NM, tedy včetně entomologických sbírek, knihovny a veškerého vybavení, z detašovaného pracoviště v Praze-Kunraticích do současného sídla v Horních Počernicích. Při té příležitosti se autorovi příspěvku poprvé dostal do ruky rukopis V. Vlacha, uložený v zašlých červených deskách s nalepenou ručně psanou etiketou, komu je (resp. byla) složka určena (obr. 4). Adresátem byl Leo Heyrovský, t. č. tajemník ČSE, a mimo jiné bratr Jaroslava Heyrovského, nositele Nobelovy ceny za chemii z roku 1959. Až o několik let později jsem měl možnost si přečíst dopis, kterým



Obr. 3. Makadlovka *Gelechia asinella* (Hübner, 1796), kterou ulovil V. Vlach 25. srpna 1929 v Plzni. Až do roku 2000 se jednalo o jediný nález tohoto druhu v ČR, v roce 2000 byl znovu objeven v Sušici v jižních Čechách. Foto: J. Šumpich.



Obr. 4. Původní desky s rukopisem „Prodrumu“.

Box 2: Osobní vzpomínky potomků V. Vlacha

Sám se na svého dědečka prakticky nepamatuji, v době jeho úmrtí mi bylo něco přes 2,5 roku. Dobře si na něj ale pamatuje můj skoro o 10 let starší bratr Jaromír, který s ním jako chlapec dokonce občas chodíval lovit motýly. V té době již bylo dědovi kolem osmdesáti let. Pamatuje si, že děda občas někde uklouzl, upadl a potloukl se. Jednou s ním byl na stráni nad Podbabou, cestou ke zřícenině Baba. Tehdy byla cesta nahoru nedaleko Julisky prašná a kamenitá. Zřejmě uklouzl a už se kutálel („válel sudy“) dolů spolu i s kloboukem, našťěšť jen několik metrů. Tehdy to skončilo jen s boulemi a pár odřeninami. Jindy ho až z Roztok přivezla sanitka. Jednou mu děda ukazoval nějakého malého šedého motýlka, vypadajícího pro laika jako obyčejný mol. „Ten je nesmírně vzácný“, opakoval několikrát a nadšením se mu třásl hlas, podobně jako profesoru Matulkovi ze známého filmu Cesta do hlubin študákovy duše. Také vzpomíná, jak spolu sbírali pestře zbarvené housenky na zastřiženém živém plotu u předzahrádek v Zemědělské ulici na Podbabě i jinde. Housenky se pak doma zakuklily a nakonec z nich vylétli motýli.

Děda se vždy snažil získat bratra pro entomologii. Věnoval mu plochou krabičku, v níž bylo pod průhlednou folií na špendlicích několik větších motýlů. Na své motýlky měl speciální skříň, kde byly zvláštní přihrádky. Tam měl bratr zakázaný přístup a skříň se zamykala. S touto skříní zřejmě nějak souvisely ploché dřevěné lišty, asi 4 cm široké a při obou koncích děrované. S těmito lištami si bratr směl hrát. Jednou však bratr jednu z nich nedopatřením zlomil a dědeček na něj vystartoval s holí tak, až ho babička musela bránit. Poté pro uklidnění kouřil lulku, s ní byl ale babičkou vykážán do před síně, kterou pěkně zadýmal.

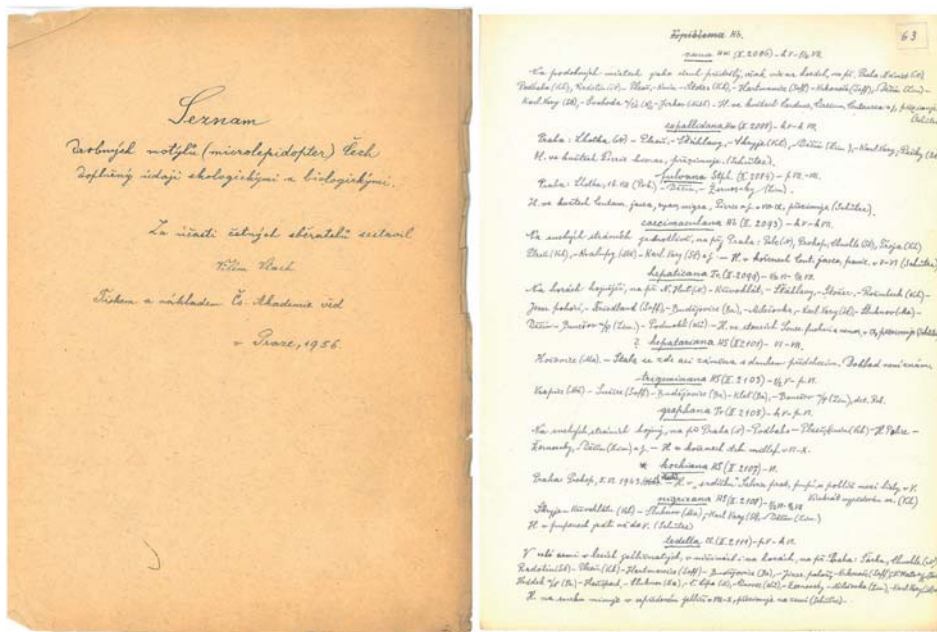
Další vzpomínky na dědu jsem získal prostřednictvím mé matky (dcera V. Vlacha), která vyprávěla, jak babička (o víc než 20 let mladší než děda a s malým pochopením pro entomologické zájmy svého manžela) hartusila, když se v kuchyni místo oběda vyvařovaly housenky. Matka pak sama tatínkovi pomáhala s jejich preparováním a popisovala, jaká to byla „piplačka“. Také někdy mluvila o otcově vztahu k přírodě a o tom, jak si již tehdy – v době, kdy ochrana přírody byla ještě v plenkách a slovo ekologie téměř neznámým pojmem – velmi dobře uvědomoval narůstající negativní vliv člověka na živé organizmy a životní prostředí. V této souvislosti vždy citovala jeho výrok, že „největším škůdcem v přírodě je člověk“.

V době působení dědy vypadaly výpravy do terénu pochopitelně zcela jinak než dnes, vyráželo se většinou hromadnou dopravou vlakem nebo autobusem (auto měl málokdo), oblečení se skládalo ze staršího obleku s kravatou doplněné kloboukem, ve stáří nemohla chybět hůl. Na nohou děda nosil pevné kožené boty, podobné těm, co se nosily ve městě v zimě. K usmrcování hmyzu používal lahvičku s cyankáli.

L. Heyrovský odpovídá V. Vlachovi ohledně zveřejnění jeho díla (obr. 7). Tento dopis pochází z pozůstalosti V. Vlacha a prostřednictvím jeho vnuka Václava Buriánka se dostal k Janu Liškovi a posléze až k autorovi příspěvku. Dnes již je tedy zřejmé, s jakými podmínkami byl rukopis V. Vlachovi vrácen. Jisté je, že v Národním muzeu se nachází původní, ručně psaný rukopis, který, soudě dle jemného písma inkoustovým perem, nebyl psán v kopii (V. Vlach dle svědectví psací stroj nevlastnil). Jak sám L. Heyrovský píše ve svém dopise, rukopis ponechává ve svém držení, avšak po smrti V. Vlacha jej s největší pravděpodobností předává Josefu Mouchovi do Národního muzea. Zde byl, jak už bylo zmíněno, po 60 letech znovuobjeven.

V úvodu rukopisu, datovaném 1958, V. Vlach popisuje své pohnutky, proč se k takovému dílu odhodlal. Jako hlavní důvody uvádí, že obě Sterneckovy knihy (druhá ve spoluautorství s F. Zimmermannem) jsou již dávno rozebrány a že od jejich vydání se počet nově zjištěných drobných druhů motýlů v Čechách výrazně zvýšil. Zároveň dodává, že se jedná o vůbec první český psaný dílo v tomto oboru. Zajímavé je, že i ve svém pokročilém věku vnímal toto své dílo „jen“ jako první krok k sepsání souhrnného díla pro celé území Česka. V té době byl již jistě ovlivněn dr. Karlem Hrubým, který započal práce na budoucím prodromu motýlů Slovenska (Hrubý 1964) a jistě by tak rád viděl motýlí faunu souhrnně zpracovanou pro celé území tehdejšího Československa.

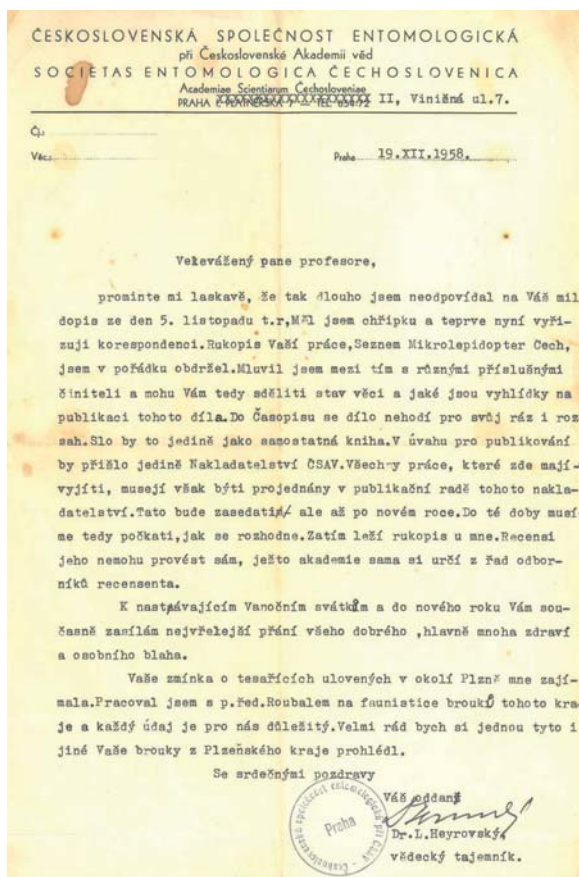
Rukopis obsahuje 176 stran a je napsán úhledným písmem na listech formátu A4 bez rádků. Práce začíná úvodem, následuje přehled použité literatury a studovaných sbírek, ob-



Obr. 5, 6. Ukázky z rukopisu „Prodromu“ V. Vlacha: titulní strana (vlevo) a strana 63 (vpravo).

sahově stěžejní je pak systematická část a rukopis je ukončen návrhy rejstříků čeledí, rodů a druhů. Systematická část zahrnuje přehled druhů drobných motýlů (na rozdíl od práce autorů Sterneck & Zimmermann (1933) včetně hrotnokřídlců – čeledi Hepialidae). Většinu starších údajů, až na výjimky, převzal z „prodromu“ zmiňovaných autorů a k nim doplnil dalších 78 druhů nově zjištěných po vydání této knihy. Avšak i v případě těchto „nových“ druhů se z větší části jedná o nálezy již publikované, a to především jím samým. Místa nálezů k jednotlivým druhům přejímá z této knihy, kupodivu však ne důsledně. Naopak dodává u svých nálezů poznatky o hojnosti nebo detaily k nálezu. Zároveň ke všem druhům doplňuje informace k bionomii housenek, kde kromě svých pozorování vychází především ze známé a uznávané práce německého lepidopterologa K. T. Schützeho (Schütze 1931). Není účelem tohoto příspěvku detailně hodnotit vědeckou úroveň rukopisu. Zcela jistě by byl před zveřejněním podroben detailnímu posouzení odborníky a mnohé chyby či nedostatky by byly odstraněny. Otázkou je, jaký by v té době recenzenti zaujali postoj ke kompilačnímu pojetí práce. Nelze bohužel přehlédnout, že většina faktických informací již byla dříve publikována, přičemž na novinky není v textu navíc nijak upozorněno. Zároveň autor nereflexkuje na aktuální taxonomické či systematické změny. Jako příklad je možné uvést pouzdrovníčka *Coleophora zimmermanni* Rebel, 1937 (dnes synonymum *C. ptarmicia* Walsingham, 1910), který je v „Prodromu“ Sternecka & Zimmermanna (1933) veden ještě jako nepopsaný druh. Přestože V. Vlach byl velkým znalcem této skupiny motýlů, vede ve svém rukopisu tento druh i po dvaceti letech stále jako nepopsaný (označen jako „zimmermanni Rbl., sp. n.“).

Je ovšem nepochybné, že v době dokončení rukopisu by jeho přínos pro českou lepidopterologii výrazně převyšoval nastíněné nedostatky a zcela jistě by toto dílo (vedle knih Rudolfa Schwarze, též psaných česky) přispělo k dalšímu podnícení zájmu o danou problematiku napříč generacemi. Budiž také dodáno, že tento pokus o „Prodromus“ drobných motýlů Čech je zároveň posledním svého druhu u nás, a tak německy psaná díla J. Sternecka a F. Zimmermanna dodnes zůstávají nepřekonána. S ohledem na obrovské množství nálezových dat získaných od roku 1933 po současnost, ať již publikovaných či nikoliv, už nelze ani



Obr. 7. Kopie dopisu, kterým dr. Leo Heyrovský odpovídá V. Vlachovi v souvislosti s možným zveřejněním rukopisu.

Literatura

- Hrubý K., 1964: Prodrusus lepidoptera Slovenska. Prodrusus lepidopterorum Slovaciae. – Bratislava: SAV, 962 pp. [in Slovak and Latin.]
- Koleška Z., 1995: Seznam biografii československých entomologů (entomologové nežijící) – 15. pokračování. – Klapalekiana 31 (Supplementum): 564–775.
- Schütze K.T., 1931: Die Biologie der Kleinschmetterlinge unter besonderer Berücksichtigung ihrer Nährpflanzen und Erscheinungszeiten. – Frankfurt am Main: Verlag des Internationalen Entomologischen Vereins e. V., 235 pp.
- Schwarz R., 1960: Profesor Vilém Vlach. – Časopis České společnosti entomologické 57: 93–94.
- Sterneck J., 1929: Prodrusus der Schmetterlingsfauna Böhmens. – Jacob Sterneck, Karlsbad, 297 pp.
- Sterneck J. & Zimmermann F., 1933: Prodrusus der Schmetterlingsfauna Böhmens II. (Microlepidoptera). – Karlsbad : Jacob Sterneck: 168 pp.

předpokládat, že by se někdo pokusil odpovídajícím způsobem na úsilí V. Vlacha navázat.

V době vydání tohoto příspěvku uplyne 145. výročí narození V. Vlacha. Připomenutí jeho nepublikovaného díla tak zároveň slouží jako vzpomínka na poctivého člověka, velkého milovníka přírody a zaníceného a skvělého entomologa.

Poděkování

Autor děkuje vnukům prof. Viléma Vlacha: RNDr. Václavu a Ing. Jaromíru Buriánkovi (Praha) za poskytnutí fotografií a dalších materiálů týkajících se osobnosti V. Vlacha, a zejména pak za příspěví osobními vzpomínkami na svého dědu v boxech 1 a 2. Ing. Janu Liškovi (Jíloviště-Strnady) děkuji za cenné připomínky k textu. Práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národního muzea (DKRVO 2019-2023/5.I.a, 00023272).